

AMADEUS

Draamateater

Peter Shaffer

AMADEUS

1979

inglise keelest tõlkinud Hans Luik
toimetanud Ene Paaver, Mehis Pihla

kahes vaatuses

lavastaja → KARL LAUMETS (Vanemuine)

kunstnik → KRISTJAN SUITS

(Tallinna Linnateater)

grimmikunstnik → HELGA ALIIS SAARLEN

valguskunstnik → RENE LIIVAMÄGI

muusikaline kujundaja ja

helilooja → ANN REIMANN

lauluõpetaja → EDA ZAHHAROVA

etenduse juht → JOHANNES TAMMSALU

Esietendus 9. aprillil 2022 suures saalis.

Antonio Salieri
→ MAIT MALMSTEN

Wolfgang Amadeus Mozart
→ TÖNIS NIINEMETS

Constanze Weber,
Mozarti naine
→ HELENA LOTMAN

Joseph II, Austria keiser
→ REIN OJA

Krahv Johann Kilian von Strack,
keisri kojaülem
→ TIIT SUKK

Krahvinna Franziska Orsini-Rosenberg,
keiserliku ooperiteatri direktriss
→ ÜLLE KALJUSTE

Parun Gottfried van Swieten,
keiserliku raamatukogu hoidja
→ RAIMO PASS

Katherina Cavalieri,
Salieri õpilane
→ MARTA LAAN

Venticellod, „välejalad“, uudiste,
keelepeksu ja kuulduste levitajad
→ JÜRI TIIDUS, MARKUS LUIK

Viinlased
→ JOHANNES TAMMSALU,
JÜRI ANTSMÄÄ, JANA VOLKE

Tegevus leiab aset Viinis 1823. aasta novembris,
tagasivaadete sündmustik kümnendil 1781–1791.

Salieri:

Jõupingutuste kestev vaevarikkus
viis viimaks kunsti ääretus maailmas
mind silmapaistva eduni. Ka kuulsus
ei jäänud tulemata – südameis
mu looming leidis viimaks vastukõla.
Ma olin õnnelik. Ja tundsin mõnu
tööst, oma edust, kuulsusest – niisama
kui teiste edusammudest ja tööst,
kes ümmardasid imeväärset kunsti.
Ei! lial kadedus ei täitnud mind. [---]
Kes öelda võib, et väärikas Salieri
on olnud põlgusväärne kadetseja,
too uss, kes jalge alla sõtkutult
poolelusana hammustab veel liiva?
Ei keegi! ... Aga praegu, tean, et praegu
ma tunnen kademeelt, mu hinge täidab
ränk, piinarohke kadedus. Oo, taevas!
Kus, kus on õiglus siis, kui taevakink,
kui geniaalsus pole antud palgaks
ei armastuse, ennastsalgavuse,
ei ränga töö, ei usinuse eest –
vaid kroonib mingit pöörast tuulepead,
üht jõudeulajat? ... Oo, Mozart, Mozart!

Aleksandr Puškin „Mozart ja Salieri“
(tõlkinud Kalju Kangur)

Puškini „Mozart ja Salieri“, kirjutatud 1830 ehk viis aastat pärast Salieri surma, oli Peter Shafferi inspiratsiooniks „Amadeuse“ kirjutamisel. Ka Shafferil süüdistab Salieri jumalat, et too õnnistas geniaalsusega üht ropu suuga kergatsit ja mitte teda, töökas, truud, kombekat meest. Puškini jälgedes võimendab Shaffer legendi Salierist kui Mozarti mõrtsukast. Shaffer on küll kirjutanud, et ei tema näidend ega selle alusel loodud film ilmselgelt ei taotle ajaloolist tõepära („Kirjutasin näidendi, mitte ajalugu.“), kuid ometi andsid need kõvasti elujõudu romantilisele müüdile keskpärase helilooja kadeduse ohvriks langenud geeniusel.

Muusikaloolased on üsna üksmeelsed, et Shafferi (ja Puškini) loodud pilt Salieri ja Mozarti suhetest, ammuigi mitte Salieri otsesest süüst Mozarti surmas ei vasta ajaloolisele tõele. Hoolimata rivaalitsemisest pidasid need mehed teineteisest kui muusikust siiski lugu. Salieri juhatas mõnede Mozarti teoste ettekandeid nii tema eluajal kui ka hiljem ja oli Mozarti poja Franzi muusikaõpetajaks.

Legend räägib salapärasest võõrast, kes olivat tellinud Mozarti viimaseks teoseks jäänud Reekviemi: see oli rikas ja ekstsentriline krahv Wallsegg, kes tellis heliteoseid ja maksis nende eest hästi, kuid laskis neid omanada ette kanda. See plaan oli tal ka Reekviemiga. Tema teener, väidetavalt üleni halli riidetunult, ilmuski leinateose tellimusega Mozarti juurde. Tervise- ja muude murede küüsis Mozarti silmis omandas sündmus müstilise tähenduse ja ta pidas meest surmasõnumi toojaks.

„Amadeus“ jõudis lavale Londonis National Theatre's 1979. aastal, lavastajaks Peter Hall. Lavastus oli ülimenukas, peatselt kirjutas Shaffer näidendi alusel filmistsenaariumi. Režissöör Miloš Formani käe all 1984. a valminud film võitis 8 Oscarit, sh

parima filmi, parima stsenaariumi, parima näitleja auhinna (Salieri osatäitja F. Murray Abraham). Mozartit mängis säravalt Tom Hulce.

Pärast näidendi esmalavastust kirjutas Peter Shaffer teksti ümber – mitte et õnnestunud lavastuse aluseks olnud tekst oleks tundunud ikkagi kuidagi kehv, vaid vastupidi, soovides kõrget klassi tõestanud näidendit veelgi selgemaks, täpsemaks lihvida. Koos filmistsenaariumiga on „Amadeuse” versioone kuus (mõned vaid väikeste muudatustega), viimane neist jõudis lavale 1999. a. Põhikonflikt jäi muutumatuks, kuid autor tihendas sündmustikku, kärpis välja Salieri teenri Greybigi rolli ja nihutas sellega Salieri rohkem tegevuse keskmesse ning avas sügavamalt kahe peategelase omavahelist suhet.

Mozartist kirjutamise mõte tekkis Shafferil tema kirju lugedes. Ta oli hämmastunud vastuolust Mozarti muusika ülevuse ning kirjade vulgaarsuse ja janditamise vahel. „Hommikul kirjutas ta lapsikuid ja nilbeid kirju oma nõole, õhtul pani kirja meistriteose, samal ajal oma naisega lobisedes.” („How We Made: Peter Shaffer and Felicity Kendall on Amadeus”. TheGuardian.com, 14.01.2013). Ümbertöötatud versioonis rõhutas Shaffer Salieri kui asendusisa rolli Mozarti jaoks. Samuti pani Shaffer rohkem rõhku vabamüürluse teemale ja kirjutas juurde stseeni „Võlflöödi” esietendusest, kus viibis ka Salieri (ajalooline tõsiasi). Peter Shaffer on avanud oma motiive ja taotlusi teksti ümberkirjutamisel („Preface. Amadeus: The Final Encounter”, New York, Perennial, 2001).

Eesti Draamateatri lavastuse aluseks on 1980. a versioon (ilmunud koos autori saatesõnaga 2007, Penguin Classics). Eelmised kolm „Amadeuse” lavastust Eestis põhinevad varasemal tekstil.

PETER SHAFER (1926–2016) sündis Liverpoolis ortodoksses juudi peres. Ta lõpetas Cambridge'i ülikooli ajaloo erialal, toimetab ülikooli ajakirja, kirjutas kirjanduskriitikat, koos kaksikvenna Anthony Shafferiga avaldasid nad mõned krimiromaanid Peter Anthony varjunime all. Mõlemast vennast sai tunnustatud näitekirjanik. Peter Shafferit saatis edu alates esimesest dramaturgiaalastest katsetustest 1951. a. „Harjutus viiele sõrmele“ („The Five Finger Exercise“, 1959) sai pärast edukat lavateed Londonis ja New Yorgis ka filmistsenaariumi aluseks, nii nagu mitmed järgnevadki Shafferi näidendid. Lühikomöödiates „Privaatne hääl“ ja „Avalikkuse pilk“

(„The Private Ear“, „The Public Eye“, 1962) säras Londonis Maggie Smith. „Päikese kuningliku jahi“ („The Royal Hunt of the Sun“, 1964) põhjal on tehtud nii film kui ka ooper. Järgnesid „Must komöödia“ („Black comedy“) 1965, eesti keelde tõlkinud Hans Luik), „Eluvaled“ („White Lies“, 1966, tlk Peeter Volkonski) ja „Equus“ (1974, tlk Hannes Villemson), viimane pälvis enamiku prestiižikamaid draamaauhindu ja Broadwayl mängiti lavastust üle 1200 etenduse. Menukaimaks näidendiks on osutunud „Amadeus“ (1979). Öeldi, et Shafferi näidend tõi Mozartile sellisel moel ja sellisel hulgal kuulsust, mida too oma eluajal poleks iial aimatagi osanud. Pärast „Amadeuse“ erakordset menu jätkas Peter Shaffer ajalooaineliste näidenditega, nagu „Yonadab“ (1985), „Leekrüübe“ („Lettice and Lovage“, 1987, kirjutatud Maggie Smithile, tlk Krista Kaer), „Gorgo kingitus“ („Gift of the Gorgon“, 1992, tlk Anu Lamp). Peter Shaffer tõsteti aadliseisusesse 2001. aastal.

Ta on öelnud, et looming on alati teatud mõttes autobiograafiline, sest kajastab isiklike kogemusi („Peter Shaffer: Biography, Critical Essays“ www.enotes.com/topics/peter-shaffer). Tema loomingule on iseloomulikuks peetud teatud „kaksiklust“, väga tugevat duaalsust – dramaturgiliseks selgrooks on võimsad vastasseisud, nagu Mozart ja Salieri „Amadeuses“, inkade jumal Atahualpa ja ateistist hispaania konkistadoor Pizarro „Päikese kuninglikus jahis“, kiretu psühoanalüütik ja julmi tegusid toime pannud patsient „Equuses“, samuti veidravõitu koostöösuhe „Leekrüüpes“.

ANTONIO SALIERI

1750 – 18. augustil sündis Itaalias Legnanos jõuka kaupmehe 11-lapselise pere kaheksanda lapsena.

1763 – Vanemad surid, lapsed saadeti sugulaste juurde, Antonio asus Padovasse oma vanema mungast venna juurde ning läks kloostrikooli, laulis kooris esimest sopranit. Tema annet ja töökust märgati ja tal võimaldati muusikale pühenduda.

1765 – Läks jõuka aristokraadist peretuttava hoole alla Veneetsiasse, kus toetati tema muusikaõpinguid. Kohtus oma tulevase mentori, hilisema Viini õukonna kappellmeistri Florian Leopold Gassmanniga. Taibates Salieri silmapaistvat andekust kutsus too teda Viini.

1766–1770 – Õpingute kõrvalt alustas tööd ooperis. Teda tutvustati Joseph II-le, kes las kis noorukil kohapeal noodist laulda ja klaverit mängida ning võlutuna tema oskustest kutsus ta osalema oma kammermuusikaõhtutel.

1770 – Kapellmeister Glucki toetusel esietendusid Viinis Salieri ooperid „La Donna Letterate” ja „L'amore innocente”. Õpipoisisaeg lõppes.

1771 Esietendus „Armida”, **1772** „La fiera di Venezia” (lavastati Salieri eluajal Euroopas üle 30 korra).

1773 Esietendus „La Locandiera” (mängiti õukonnateatris üle 30 etenduse ja lavastati palju Euroopas).

1774 – Joseph II nimetas Salieri oma õukonna heliloojaks.

1774 – Abiellus Therese von Helfferstorferiga, neil sündis kaheksa last.

1774–1778 – Õukonnahelilooja kohuseid täites kirjutas klaverikontserte jpm. Joseph II tahtis Viinis edendada saksa teatrit ja ooperit, nõudis libretodeks saksa algupärandeid; Salieri itaalia

oopereid saatis edu pigem välismaal.

1778 – Tellimused Itaaliast, nt Milano uue ooperimaja La Scala avalavastuseks 3. augustil „Europa riconosciuta”. Veneetsias „La scuola de' gelosi” oli üks edukamaid Salieri teoseid, 30 a jooksul lavastati üle 60 korra.

1782 – Münchenis esietendus menukalt „Semiramide”.

1784 – Pariisis esietendus menukalt „Danaiidid”, esietendusel osalenud keisrinna Marie Antoinette'i annetused-toetused-autasu tegi Salierist rikka mehe. Viinis kukkus läbi „Il ricco d'un giorno”.

1785–1788 – Töötas koos Mozartiga „Per la ricuperata di Ofelia” kallal. Esietendusid ooperid „Tarare”, „Axur, re d'Ormus”.

1788 – Sai keiserlikuks kapellmeistriks, pidas seda ametit 1824. aastani. Tema kui „muusikalise paavsti” kätte koondusid Viini muusikaelu juhtimise hoovad.

1788–1795 – Muusikute ühingu president, hiljem asepresident ning kontsertide korraldaja aastani 1818.

1790 – Suri Joseph II, troonile asunud Leopold II ei olnud muusikast huvitatud, Salieri täitis tsere-mooniatega seotud kohustusi.

1799 „Falstaffi” esietendus.

1800. aastate algus – Eemaletõmbumine õukonnaelust, ooperiloomingust. Peres mitmed haigused ja surmad (1805 suri abikaasa). Siiski tegutses aktiivselt Viini muusikaelus, kirjutas kirkumuusikat ja oli tunnustatud muusikaõpetaja. Ei võtnud vaesematelt õpilastelt tasu – austusavaldusena oma noorpõlvetoetajale Gassmannile.

1815 – Suur orkestriteos „La folia di Spagna”. Levis kuulujutt, et ta oli mürgitanud Mozarti, kuid miski ei kinnita seda dokumentaalselt.

1825 – 7. mail suri Viinis, ära saatmas oli kogu muusikaüldsus.

WOLFGANG AMADEUS MOZART

1756 – 27. jaanuaril sündis Salzburgis õukonnamuusiku, helilooja, viiuldaja ja muusikapedaagoogi Leopold Mozarti seitsmes laps Johannes Chrysostomus Wolfgangus Theophilus Mozart. Esimest kaht nime ei kasutanud Mozart kunagi, viimasest eelistas ladinapäraselt vormi Amadeus (Id jumala armastatu), ka Amadé. Seitsmest õest-vennast kasvasid suureks Wolfgang ja 5 a vanem õde Maria Anna (Nannerl).

1761 – 5-aastasena esines avalikul kontserdil, oli juba tuntud kui imelaps.

1762 – Wolfgang ja Maria Anna, samuti muusikaliselt andekas ning suurepärase pianist, esinesid Münchenis Baieri kuurvürstile, pikemalt peatuti Viinis, mh esinesid õde-venda keisrinna Maria Theresiale.

1763–1766 – Pere ringreis Euroopa tähtsates muusikalinnades Saksamaal, Prantsusmaal, Inglismaal, Hollands, Šveitsis. Viis kuud andsid lapsed kontserte Pariisis, sh Louis XV-le, 15 kuud Londonis, sh esineti õukonnas. Ringreisid olid kurnavad, lapsed põdesid raskeid haigusi, õde väga raskelt kõhutüüfust. Kehvades oludes ja teelgi tuli pidevalt harjutada. Mozart on kirjutanud „äräjäänud lapsepõlvest“.

1964 – Komponeeris 8-aastaselt esimese sümfoonia.

1967 – Salzburgis kanti ette esimene lavateos „Apollo ja Hyacintus“.

1768 – Pere elas üle aasta Viinis, dr Mesmeri majas kanti ette laulumäng „Bastien ja Bastienne“. Keisriperekonna ees esitati ja Mozart dirigeeris esimest pidulikku missat c-moll. Kirjutas esimese ooperi „Teeseldud lihtsameelsus“ (ette kanti aasta hiljem).

1769 – Asus 13-aastasena tööle Salzburgi õukonnakapelli asekontsertmeistrina.

1770–1773 – Isa ja poja edukad Itaalia-reisid (Milano, Bologna, Firenze, Rooma, Napoli). Milanos mängiti väga menukalt oopereid „Mitridate“, „Lucio Silla“, „Ascanio in Alba“. Milanos mängiti väga menukalt oopereid „Mitridate“, „Lucio Silla“, „Asconio in Alba“. Õppis neil aastail palju oma kaasaegsetelt heliloojatelt. Rooma paavst andis talle kuldkanuse rüütli aunimetuse. 14-aastane Mozart võeti Bologna muusikaühingu Accademia filarmonica liikmeks – see kõrge austusavaldus jäi viimaseks tema elus.

1773–1781 – Teenistus Salzburgi peapiiskopi Colloredo õukonnakapellis. Komponeeris suurema osa oma vaimulikest teostest – missad, vesprimuusika tsükliid, litaaniad, palju kiriklikku instrumentaalmuusikat väikesele ansamblile. Peapiiskop piiras Mozartite reisimist, õukonnareglement oli vaimsetelt rusuv.

1773–1774 – Lõi kümme uut sümfooniati (oli juba loonud üle 30 divertismentlikus laadis sümfoonia).

1777–1779 – Reisis koos emaga Mannheimi ja Pariisi (Leopold Mozartil ei lubatud ametikohustusi jätta). Pariisis haigestus ja suri Mozarti ema, kellega ta oli olnud väga lähedane. „Pariisi sümfoonia“ D-duur suurele sümfooniaorkestrile. Ei õnnestunud saada ühtki lepingut, tööpakkumist, suuremat tellimust. Kirjutas kaks väga isiklikku kammerteost, klaverisonaat a-moll ja sonaat klaverile ja viiulile e-moll.

1779 – Salzburgis õukonnaorganist.

1781 – Tellimusooperi „Idomeneo“ edukas esietendus Münchenis. Tüli peapiiskopiga viis Mozarti ametist vabastamiseni. „Ma ei taha Salzburgist enam midagi teada – ma vihkan peapiiskoppi hullumiseni,“ kirjutas ta isale.

1781–1791 – Vabakunstniku-aastad Viinis.

1782 – „Haaremirööv“ esietendus Viinis.

1782 – 25-aastaselt abiellus sopran Constanze Weberiga (1762–1842). Nende 6 lapsest elas täiskasvanueani kaks, kummalgi polnud järeltulijaid.

1780. aastad – Mozarti elav kontserditegevus Viinis, kõrge maine heliloojana, hinnatud klaverivirtuoosina; kirjutas parima osa oma sooloklaverteostest: sonaadid nr 10-18, Fantaasia c-moll, üle poole oma 27 klaverikontserdist. Kirjutas 35. ja 36. sümfoonia, Missa c-moll, oratooriumi „Kahetsev Taavet” jm.

1784 – Liitus vabamüürlastega, kelle hulgast leitud sõbrad teda hiljem toetasid (liikmeks sai ka Leopold Mozart).

1785 – Taotles kaks korda Viini Helikunstnike Ühingu liikmeks saamist, jäi vastu võtmata.

1786 – „Teatridirektor” kanti Joseph II-le ette koos õukonnahelilooja Salieri koomilise lühiooperiga „Enne muusika, siis sõnad”.

Mõlemad kujutavad koomiliselt ooperitrupi kokkupanemist.

1786 – Kirjutas esimest korda ooperi ilma tellimuseeta. „Figaro pulm” esietendus Viinis, täisedu saavutas 1787. a Prahas ja levis kiiresti üle Euroopa.

1787 – 31-aastaselt nimetati keiserlikuks kammermuusikuks, mis andis pideva väikese sissetuleku. Suri Leopold Mozart. „Don Giovanni” menukas esietendus Prahas, järgmisel aastal Viinis oli tagasihoidlikum vastuvõtt.

1788 – Valmisid 39.-41. sümfoonia.

1788–1789 – Publiku huvi vähenes, majanduslikult rasked aastad.

1790 – Viinis esietendus „Così fan tutte”.

1791 – Viinis esietendus „Völuflööt”, juhatas Mozart ise. Keiser Leopold II kroonimispidustusteks Prahas valmis „Tituse halastus”.

1791 – Alustas Reekviemi kirjutamist, kuid ei jõudnud lõpetada, kuigi töötas selle kallal surivoodilgi. Teose lõpetas Mozarti õpilane

Franz Xaver Süssmayr.

1791 – 5. detsembril 35-aastasena suri Viinis.

„Ma ei saa silmist selle tundmatu kuju. Ma näen lõputult teda end palumas, jälitamas ja kärsitult tööd nõudmas. Jätkan, sest töö vaevab mind vähem kui puhkus. [---] ma tunnen, vaist ütleb mulle, et mu tund lööb; olen lähedal surmale; jõuan lõppu enne, kui olen saanud rõõmu tunda oma talendist. Elu oli nii ilus, ametitee algas nii paljulubavalt, kuid mis on määratud, seda ei saa muuta. Keegi ei tea, kui palju päevi on jäänud, tuleb alistuda ettenägevale tahtele. Lõpetan, sest mul on veel mu leinalaul, mida ma ei või jätta pooleli”.

Mozarti kirjas paar kuud enne surma.

„Väljaspool muusikat oli ta ja jäi peaaegu alati lapseks. Ja see oli tema karakteri varjukülje peamine omadus. Alati oleks tal vaja olnud isa või ema või mingit muud ülevaatajat. Ta ei suutnud raha hallata, abiellus tema jaoks üldse mitte sobiliku neiuga isa tahte vastaselt ja seetõttu valitses ka nende kodus tohutu korralagedus nii tema surma ajal kui ka pärast seda. Ka oli tal heasoovlik süda ja kes kord juba tema südameheadust tundma õppis – ja seda oli kerge saavutada – , see võis temalt kõike saada.”

Mozarti õe Maria Anna mälestustest.

IGAVENE MOZART

Katkendeid EMTA muusikaajaloo professori Kristel Pappeli loengust „Amadeuse” trupile lavastuse proovis märtsis 2022.

Mozart on harv näide üliandekast lapsest, kes ka hiljem erakordse kiirusega edasi arenes. Imelapsi on ju olnud mitmeid, imelapsed läksid pärast Mozartit lausa moodi. Isad treenisid oma lapsi muusikuteks ja reisisid nende oskusi demonstreerides mööda laia ilma. Provokatiivsete aforismide puistaja Arnold Schönberg on imelaste kultuse kriitikana öelnud, et imelapsed on need, kes noores eas komponeerivad sama halvasti nagu teised vanemas eas. Mozarti puhul nimelt seda öelda ei saa. Arengutee on hiiglaslik, mille ta läbi teeb 4–5-aastasest lapsest kuni Reekviami Lacrymosa taktideni, millega tema looming katkes.

Mozartile oli kogu elu omane mängulisus, huumor, vaimukus, sõnamängud. Kohati võisid need olla ka vägagi mahlakad, frivoolsed, erootilised. Eriti tuleb see ilmsiks tema kirjades onutütrele. Kirjad jõudsid avalikkuse ette alles 1970ndatel. 19. sajandil ja 20. sajandi esimesel poolel leiti Mozartis esmajoones elegantsi, rõõmu, lõbu, ilu. Vastuolude ja teistsuguste värvide, tumedate varjundite nägemine nii tema isiksuses kui ka muusikas tuli hiljem.

Žanr, mida Mozart tohutult armastas, oli ooper. Esimesed ooperid kirjutas ta lapseas. Mozart

lootis väga saada ooperitellimusi. Kui ta 1780 sai Müncheni kuurvürstilt tellimuse („Idomeneo”), kirjutas ta isale, et ma olen nii õnnelik, saan olla teatris, kuidas ma armastan kogu seda õhkkonda! Ooperi kirjutamine oli tema jaoks nagu maailma loomine. Mõne biograafi meelest ei suutnud Mozart oma argielus inimesi läbi näha ja laskis endaga manipuleerida, aga ta oli väga läbinägelik oma ooperitegelaste karakteri ja käitumise suhtes ning suutis psühholoogilisi nüansse täpselt ka muusikas kajastada. Pärast „Idomeneot” suundus ta Viini, olles üks esimestest vabakutselistest heliloojatest. Olla 1781. a vabakutseline oli väga suur risk, aga näitas tema eneseusku ja sõltumatuse vajadust. Valgustatud monarh Joseph II tahtis edendada saksakeelset ooperit lisaks itaaliakeelsele. Selleks oli ta asutanud ta saksa trupi, millele Mozart sai kirjutada oma saksakeelse „Haaremirövi”.

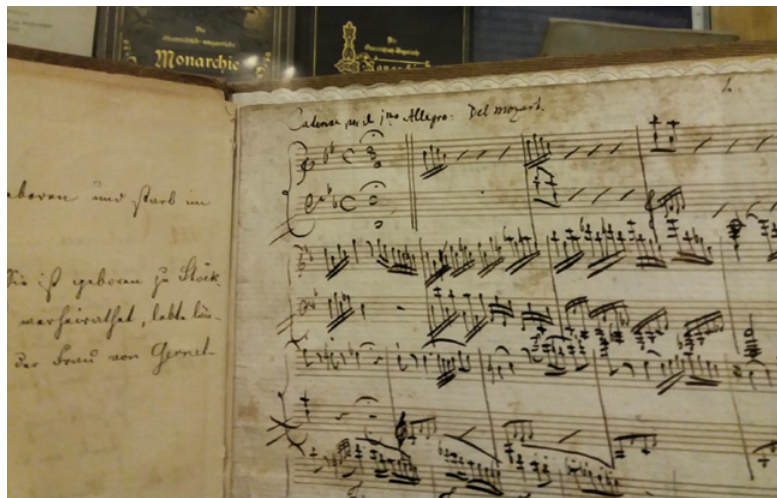
Salieri oli Mozarti ajal Viinis õukonnahelilooja. Tollases Viini kultuurielus oli tähtsal kohal itaalia muusika ning nagu Euroopa õukonnalinnades kombeks, soositi kõrgetasemelisi itaalia muusikuid ja itaalia ooperit. Rivaalitsemine heliloojate vahel oli täiesti tavaline, intriigid käisid kogu aeg – näiteks ooperietendustele palgati väljavilistajaid ja sõimlejaid, et takistada aaria esitamist. Selline konkurents viis Mozartit ka edasi. Kõigepealt pidid olema suurepärase meister ja pärast seda tuli individuaalsus. Salieri oli juba saavutanud edu Pariisis, millel oli tollal väga suur kaal, oli tunnustatud ooperihelilooja, nimekas pedagoog, tähtis kuju Viini muusikaelus – näiteks (küll aastakümneid hiljem) Viini konservatooriumi asutaja. Nii et Viini õukonnas kohtusid geniaalne Mozart ja väga andekas, väga meisterlik Salieri, kelle muusikiline väljenduslaad vastas oma ajastu ootustele.

Mozart aga tekitas kas imetlust või, vastupidi, kummastust ajastu normide hülgamisega.

Constanze pilt on ajalooliselt kõige segasem. Mozarti perekond on teda iseloomustanud küllaltki negatiivselt. Tõenäoliselt ei vastanud Weberite perekond (pärit rändnäitlejate suguvõsast) Mozartite seisuslikele ja hariduslikele standarditele. Mitmed Mozarti biograafid väidavad, et Wolfgang Amadè ja Constanze abielu oli harmooniline, vähemalt algaastatel. Mõlemad olid armastusjõulised ja armastusjanulised, Constanze oli veetlev, musikaalne ja kauni lauluhäälega. Pärast Mozarti surma oli tema tegevuses palju auväärset Mozarti mälestuse jäädvustamisel, kuid ta tekitas ka rohkesti segadust. Näiteks kustutasid Constanze ja tema teine abikaasa Nissen mitmed nimed Mozarti kirjades või asendasid lühendiga N.N. Osa kirjadest arvatavasti hävitati, sealhulgas mitmed Leopold Mozarti kirjad ja üldse need, mis puudutasid Weberite perekonda.

19. sajandi romantilise legendi kohaselt maeti Mozart vaeste ühishauda. See ei vasta tõele. Mozartil oli metseene vabamüürlaste ja öukondlaste hulgas. Constanzele annetati raha, et saaks Mozarti matta vastavalt tolle aja keskklassi tavadele. Keegi ei mõelnud, et maetakse geniaalset heliloojat, ja keegi ei mõelnud ka mälestusmärgile. Ära saatmas olid mõned lähedased, väidetavalt ka Salieri. Need vähesed, kes teadsid, kuhu Mozart maeti, ei mäletanud hiljem haua asukohta. Teatud määral on see aga ka sümbolne lõpp – keegi ei tea, kus on geeniuse maised jäänused, ta on lihtsalt kogu aeg, igavesti olemas.

Eesti Ajaloomuuseumi haruldaste käsikirjade kogus on Mozarti enda käega kirja pandud kadent-sid oma viimasele, 27. klaverikontserdile B-duur K 595, mis valmis ta surma-aastal 1791. Tollal oli traditsiooniks, et osade lõpul näitab solist veel kord oma improviseerimisoskust ja mängutehnikat, üksi kadentse mängides. Kadentse kirja ei pandud, aga kui seda tehti, siis eraldi noodilehtedele, mitte teose partituuri. Pärast Mozarti surma sattusid paljud tema käsikirjad müüki. Kadent-side käsikirja ostis 1813.–1814. aasta paiku Viinis Tallinnast pärit noor kunstiõppur Gustav Adolf Hippius, Nissi pastori poeg. Arvatavasti müüs seda Mozarti klaverimeister. Kui Hippius võttis 1816 koos ühe kaaslasega ette reisi Viinist Itaaliasse, peatus ta Salzburgis, külastas seal Mozarti 65-aastast õde Maria Anna von Sonnenburgi, kes tunnistas autograafi ehtsaks. Aastakümneid hiljem annetas Hippiuse lesk selle Eestimaa Pro-vintsiaalmuuseumile.

Mozarti käsikiri. Foto: Harry Liivrand.

KEISER JOSEPH II

(1741–1790) – Austria keiser, suur muusika- ja ooperihuviline. Ta tundis Mozartit 1762. aastast. Tema ooperireform ehk saksa ooperi edendamise soov mõjutas otseselt Mozarti tööd. Tema kuulsad sõnad „Liiga palju noote, kulla Mozart!“ väljendavad nii heakskiitu kui ka kimbatust Mozarti loominguga suhestumisel.

PARUN GOTTFRIED VAN SWIETEN

(1733–1803) – Austria diplomaat, keiserliku raamatukogu juhataja. Üks Mozarti pidevaimaid toetajaid Viinis. Muusika-asjatundja, kelle maitset hinnati. Tema kodustel pühapäevastel muusikahommikutel mängis Mozart palju Bachi teoseid. Kui 1780ndatel oli Mozartil vähe tööd, toetas van Swieten teda tellimustega, nt soovides Händeli teoste arranžeringuid.

KRAHV FRANZ ORSINI-ROSENBERG

(1726–1795) – diplomaat ja poliitik, Mozarti ajal keiserliku ooperiteatri direktor. Eelistas itaalia muusikat ja muusikuid, oli hea kunstitudja. Pärast „Haaremiröövi“ soovitas Mozartil karjääri huvides järgmisena valida itaaliakeelne libreto, mis oli tollases kontekstis asjakohane soovitus.

EMANUEL SCHIKANEDER

(1751–1812) – Austria teatrimees, Mozarti kauaaegne tuttav, tegi koostööd ka Salieriga, Haydniga, Beethoveniga. „Võlulöödi“ libretist. Algul tegutses rändtruppides, oli ise koomik (laulja, helilooja, produtsent), aga ka tragöödiameister, trupp esitas kvaliteetset dramaturgiat, nt „Hamletit“. Publik ootas siiski koomilist repertuaari. Schikanederi teater (Theater auf der Wieden) asus tollal Viini äärelinnas. Maja oli korralik, telliskivist, aga väljast paistis nagu küün. Lavatehnika võimaldas teha uhkete efektidega lavastusi, saali mahtus pooltuhat või rohkemgi inimest.

CATERINA CAVALIERI

(1755–1801) – silmapaistev Austria sopran, Salieri üks väljapaistvamatest õpilastest, kes laulis tema ooperites peaosi. Tal oli kerge, kaunikõlaline liikuv hääl. Ta alustas karjääri 14-aaastaselt (tollal üsna tavaline) ja lõpetas 32-selt. Mozart imetles tema „osavat kõri“ ja kirjutas talle nõudlikud aariad „Haaremiröövis“, „Teatridirektoris“, „Don Giovanni“ Viini esietenduseks ühe lisa-aaria.

VABAMÜÜRLUS

Nüüdsel kujul rajati liikumine 1717. aastal Londonis, elukutseliste katedraaliehtajate liidu asemele loodi organisatsioon, mis ühendas vaimseid, n-ö sümbolseid ehitusmeistreid. Vabamüürlased säilitasid suure osa meistristute traditsioonidest looži siseelu korraldavates tavades ja rituaalides, hierarhias (tavaliselt kolm astet: õpipoiss, sell, meister), sümbolikas (näiteks nurkraud – meister, kellu – sell, kellu kolm nurka – tarkus, ilu, tugevus; elevandiluust võti – vaikumine) ning riietuses (valged nahkpõlled ja valged kindad – puhtuse sümbol).

Mozart ei astunud looži seltskondlikust oportu-
nismist ega moe ajal. Seda tõendab tema käi-
tumine ajal, mil organisatsioon põlu alla sattus.

Arvatavasti puutus Wolfgang vabamüürlusega
kokku juba noorukieas, sest paljud tema tuttavad
kuulusid Salzburgi loožidesse. [---]

14. detsembril 1784 võetakse Mozart vastu looži
„Zur Wohltätigkeit“ („Heategevus“). [---]

Sel ajal, kui paljud vabamüürluse maha salgasid,
tunnistas Mozart endist viisi avalikult oma kuu-
luvust organisatsiooni, kuigi tema käekäik (eel-
kõige ooperite lavastamine) sõltus suuresti keisri
soosingust. Kuivõrd tähtis koht oli vabamüürlusel
Mozarti elus, näitab seegi, et ta murdis pead oma
looži reformimise plaani kallal. Kahjuks kadus too
kavand, „Grottaks“ nimetatu, möödunud sajandi
alguses.

Suurima panuse vabamüürlusse andis Mozart
aga kahtlemata oma loožile kirjutatud teostega.
Muusikal oli organisatsiooni elus tähtis osa, ta
kõlas nii rituaalide juures kui ka pidulikel koosvii-
bimistel, loožis korraldati isegi kontserte.

Selles, et Schikaneder ja Mozart kasutasid ees-
kätt profaansele publikule mõeldud teoses nii
palju vabamüürlikke elemente, ei näinud kaas-
aegsed mingit reetmist – avalikkus tundis neid
juba niigi, pealegi ei avaldatud ooperis mingit
tõelist looži saladust. Ajal, mil organisatsioon oli
veel legaalne, ei pööratudki ooperi sellele kül-
jele erilist tähelepanu. Huvitaval kombel nägid
kaasaegsed „Võluflöödis“ kõigepealt Prantsuse
revolutsiooni allegooriat (kuigi Viini massoonid ei
olnud mingid revolutsionärid), kusjuures erine-
vad poliitilised vaated põhjustasid ka erisuguseid
tõlgendusi, üks näide: Öökuninganna kehastab
endist valitsust, Pamina vabadust (kes on ikka
despootia tütar), Tamino rahvast, Sarastro pare-
ma seadusandluse tarkust, jne.

Saale Siitan „Mozart ja vabamüürlus“
Teater. Muusika. Kino nr 11, 1991

„AMADEUS” EESTI LAVAL

Eesti Draamateatri lavastus
esietendus 3. novembril
1995, lavastaja Kalju
Komissarov.

Venticello I – Mait Malmsten,
Mozart – Jüri Krjukov,
Constanze – Elina Reinold,
Venticello II – Ivo Uukkivi,
Salieri – Ain Lutsepp.

Rakvere Teater (1989),
lavastaja Ülo Vilimaa.
Mozart – Madis Kalmet,
Salieri – Peeter Jakobi.

Ugala (2011), lavastaja
Andres Lepik.
Mozart – Martin Mill,
Joseph II – Aarne Soro,
Salieri – Indrek Sammul.
Foto: Jaanus Laagriküll/
Ugala.

„VÖLUFLÖÖT”

On vapustav tõdeda, et üheaegselt „Võluflöödi-ga” (28. IX 1791) valmis ka ooper „Tituse halastus” (6. IX) ja kummalise külalise tellitud „Reekviem”, 5. XI nägi ilmavalgust „Väike vabamüürlaste kantaat” ja siis tuli Suur Vaikus. Ilmselt oli saatuse poolt ette määratud sellesse lühikesse ellu ära mahutada kogu temale mõeldud vaimu- ja heli-derikas maailm.

Kui „Figaro pulma” ja „Don Giovanni” dramaturgiline ülesehitus on tugeval kirjanduslikul alusel, need on itaaliakeelsed ja seega väga kontsentreeritud ning mõjuvad äärmiselt stiiliühtsena, siis „Võluflöödt” on stiililt eklektiline: siin on muinas- ja mõistujuttu ning laulumängulist lustimist saksakeelsete tekstidega. Ooper valmis ajal, mil Austrias hakati väga populaarset vabamüürlust piirama, mis Franz II ajal muutus lausa tagakiusamiseks. Paljud taganesid oma ideedest, kuid Mozart vastupidiselt demonstreeris oma kuuluvust. „Võluflöödi” libreto autor Schikaneder oli samuti vabamüürlane, kellele kuuluvas teatris toimus ka esietendus 30. IX 1791 ning kus seda teost mängiti 200 korda 1795. aastani.

Tiiu Levald „Kas suudab üks „ism” surmata Mozarti ilu?”

Sirp, 14. oktoober 2005

Kunstnik Kristjan Suitsu kostüümikavand, Mozart – Tõnis Niinemets.

pealavameister Oskar Irve
lavameistrid Mihkel Roolaid, Sander Vaus,
Villi Vernik, Märt Päev
valgusmeistrid Liina Talvend, Sten-Erik Rimmel
helimeister Norman Verte
grimeerijad Siiri Lauri, Kristel Kärner,
Marit Pruul, Edith Eller, Marii Lotta
riietajad Kayre Pärnpuu, Jaanika Idvan,
Marie-Katharine Maksim, Kaja Edovald
kunstnik-kujundaja Külliki Falkenberg
õmblejad Marvi Idol, Urve Lerman,
Inge Vagiström, Jana Volke
drapeerija Enna Jürine
butafoor-dekoraator Taivo Mürsepp
tisler Toivo Sakk
tisler-dekoraator Juho Kokamägi
konstruktor Andrus Muuga
elektrik Raivo Valdas
kostüümilao hoidja Kadri Varblane
valgusala juhataja Priidu Adlas
heli- ja videoala juhataja Tauno Makke
grimmiala juhataja Siiri Lauri
kostüümiala juhataja Piret Tang
rekvisiidiala juhataja Karin Tetsmann
lavastusjuht Andres Bergström
etendusteenistuse juht Johannes Tammsalu
lavastusala juhataja Mikk Lagemaa
kavalehe koostaja Ene Paaver
plakati foto autor, plakati ja
kavalehe kujundaja Kadri Hallik
kunstiline juht Hendrik Toompere jr
teatrijuht Rein Oja

KASUTATUD MUUSIKA

A. Salieri Sinfonia Veneziana I Allegro assai
W.A. Mozart Serenaad puhkpillidele III Adagio KV361
W.A. Mozart aaria Martern aller Arten ooperist
„Haaremirööv“ KV384
W.A. Mozart Klaverikontsert B-duur KV450
W.A. Mozart Missa c-moll Kyrie KV427
W.A. Mozart „Figaro pulm“ KV492
W.A. Mozart „Don Giovanni“ avamäng KV527
W.A. Mozart „Võluflööt“ avamäng KV620
W.A. Mozart Reekviem Lacrimosa KV626

Trummid: Kalle Kindel

täname:
Kristel Pappel
Christopher Rajaveer
Harry Liivrand
Toomas Siitan

Toetajad

PRIKE

AMSERV

LAVAZZA

Partnerid

myfitness
world class gym & studios

kalevspa
hotell & veekeskus

PARIISI VESI
EST 1991

**EESTI TEATRI
AGENTUUR**

Teatri tegevust rahastab

KULTUURIMINISTEERIUM

Teatri pileteid müüb

PILETIMAAILM

